

מיהו הבן ה"רשע" ו"מה הוא אומר"? (הצעה חינוכית לאור סוגיית הבן הרשע בהגדה)

לית מאן דפליג, שארבעת הבנים מהווים מוקד מרכזי של התייחסות חינוכית, מעצם הזכרתם והגדרתם בתורה. וכמובן, כפי שמתאר אותם בעל ההגדה וכפי שהרבו מאיירי ההגדות למיניהם, בכל הדורות כולם, לצייר אותם. תשומת לב מיוחדת ניתנה כמובן לרשע: פעם הוא מופיע כמתאגרף, פעם כ"משכיל" שספרי מינים נושרין מחיקו, פעם כיהיפי וכן הלאה, דור דור והרשעים שלו. לא ראי ההיפי כראי המהמר ולא ראי המתאגרף כראי ה"משכיל", הצד השווה שביניהן - שעלולין להזיק, הורתם ולידתם, רשעותם וכל מעשיהם - בביתך, שמירתן עליך ואין הן שומעין לך... (על פי ב"ק ב, א).

בהשוואה לשאר הבנים שבהם נאמר: "והיה כי ישאלך בנך" (דברים ו, כ), "כי ישאלך בנך מחר" (שמות יג, יד), "והגדת לבנך" (שם, ח), אצל הבן הרשע נאמר: "והיה כי יאמרו אליכם בניכם" (שם יב, כו). אנו מבחינים בשני הבדלים עיקריים: אצל הרשע ישנם 'בנים' בלשון רבים. בנוסף, אין הם שואלים אלא אומרים, לעומת שאר הבנים, שהם שואלים, ובלשון יחיד. בכדי לחדור לעומק העניין, יש להתמקד בהבנת ה'אמירה' הזו, וכך סובר גם בעל ההגדה: אין הוא פותח בקביעה: "רשע אומר"... אלא שואל: "רשע מה הוא אומר?", וכן שאר הבנים. המסר החינוכי: יש לחדד היטב את האוזניים ולהבחין בין מה שהוא אומר, לאיך שהוא אומר.

גם בתשובות נדייק שלכל שאר הבנים התורה מתייחסת במילות יחס ברורות: "ואמרת לבנך", "והגדת לבנך", מה שאין כן ברשע. אין כתוב: "ואמרתם להם!" מה משמעות השוני? מתוך עיון במפרשים, ניתן לראות שני כיוונים הפוכים והם:

1. אין לנסות ולחפש כוונות נסתרות באמירת הבנים, אלא לקבל את הדברים כפשוטם. מסרים כפולים או סותרים הינם נחלתם ואולי מחלתם של המבוגרים, אך לא של הצעירים. בדרך כלל דיבורם הוא ישיר ואינו כולל דיפלומטיה מיותרת.
2. כיוון הפוך: אין לנו רשות להבין את הדברים כפשוטם. יש בשאלת הבן יותר ממה שנשמע במבט שטחי.

הנפקא מינא העיקרית, בעיניי, בין שתי גישות או הבנות אלו היא אם הבן שואל מכיוון שהוא רוצה להבין משהו או שהבן אומר מכיוון שהוא רוצה שאנחנו נבין משהו. ניתן לראות בבירור, שהמפרשים הלכו בשתי שיטות אלו. נזכיר את הראב"ע, הספורנו והרשב"ם מצד אחד ואת היכלי-יקר', בעל ההגדה והגר"א - מצד שני. וייתכן לומר שרש"י נקט בגישה שלישית.

א. הבן אינו רשע, הוא בסך הכול מחפש...

הנה לפנינו דברי הראב"ע:

וטעם (פירוש) שאלת הבנים בראותם כל המשפחה אוכלים שה תמים... ועצם לא תשברו...

וערל ושכיר לא יאכל בו... ואין זה המנהג במועדים אחרים.

לדעת הראב"ע אין כאן התרסה, ולדידו אפשר אפילו לתמוה ולשאל: "רשע זה שאנו אוכלים בלי מלח, מקהים את שיניו ומנסים לשבור את כל עצמותיו - על שום מה?". ישנה כאן בסך

הכול שאלה תמימה. הבן רואה שנוהגים בלילה זה דינים שונים מכל החגים והוא מבקש הסבר. ישנה שאלה בנוסח "מה נשתנה".

גם הספורנו מתרכז בהבדלים שהבן רואה בקרבן פסח עצמו. היינו:

שאינה ביום מקרא קודש כשאר קרבנות (-בי"ד בניסן ולא בטי"ו), ועוד הבדלים.

וכך גם הרשב"ם:

מה העבודה הזאת - המשונה משאר ימים טובים מכמה דברים.

כלומר הספורנו, הראב"ע והרשב"ם אומרים שאין כאן בכלל קושיא על עצם המצווה אלא על פרטיה. ישנו כאן רצון או צורך להבין מדוע פסח מהווה "חריג" בין החגים והקרבנות. לדידם, ה"לכם ולא לו" המפורסם - מאן דכר שמיא?

וקשה לי על דבריהם: וכי הם לא ידעו ולא דייקו, שמדובר כאן בבן רשע? מדוע הם "מזכים" אותו? האם ישנה כאן היצמדות לפשוטו של מקרא או שמא חבויה בפירושים אמירה חינוכית? ואולי ההיצמדות לפשוטו של מקרא היא האמירה החינוכית כאן? לאמור, החיטוט אצל הבן בזכויות מגדלת - מזמין בעיות... או בפן דומה: אולי עצם העובדה שאי אפשר להוכיח באופן חד-משמעי שמדובר בבן רשע - מהווה אמירה חינוכית? כלומר, אם לא תחליטו שהוא רשע - הוא לא יהיה! יתכן - וייתכן שלא...

המפליא מכול הוא שרש"י כלל אינו עוסק בנושא הזה כאן בפרשת "והיה כי יאמרו אליכם בניכם". ולעומת זאת בהמשך, בפרשת "קדש לי כל בכור" (שמות יב, ה), אומר רש"י:

ועבדת את העבודה הזאת: והלא כבר נאמר למעלה "והיה כי תבוא" ולמה שנהא? אלא -

בשביל דבר שנתחדש בה, בפרשה ראשונה נאמר: "והיה כי יאמרו... מה העבודה הזאת לכם"

בבן רשע הכתוב מדבר וכאן "והגדת לבנך" והכתוב מלמדך שתפתח לו אתה בדברי אגדה

המושכין את הלב.

ותמוה בעיניי: מדוע רש"י אינו מציין אצלנו שמדובר בבן רשע? והלא הוא סובר כך בעצמו, וכן סובר בעל ההגדה! ואם רש"י מפרש שם ב"שאינו יודע לשאול" שהכתוב מדריך אותנו כיצד יש לענות לו, מדוע אין הדרכה כזו גם אצל הרשע עכשיו? מדוע לא להכות על הברזל בעודנו חס? הלא דווקא אצלו אנו זקוקים להרבה יותר הדרכה! והאם המענה: "ואמרתם זבח פסח הוא לה" (שמות יב, כז) הוא התשובה לרשע? אם כן - באיזה אופן מהווים דברים אלו מענה?

ב. שיטת בעל 'כלי-יקר' בעניין הבן הרשע

בעל 'כלי-יקר' (שמות יב, כו) עוסק בהרחבה רבה בענייננו. בדבריו הוא עוסק בשני קשיים עיקריים:

א. ההבחנה הלשונית שהזכרנו, כלומר שינוי הלשון מיחיד לרבים ומשאלה לאמירה.

ב. הקושיא שרבים מקשים על בעל ההגדה, כפי שהכלי-יקר מנסח זאת:

למה לא זכר תשובתו (- של הרשע) בצדו שנאמר: "ואמרתם זבח פסח" ולקח לו (בעל ההגדה),

תשובה מן פסוק שאינו סמוך לו בתורה (- שאינו יודע לשאול)?

והרי ממה נפשך - אם "ואמרתם זבח פסח" הינה תשובה לרשע, מדוע אין בעל ההגדה מביא אותה כתשובה לרשע ומביא תשובה אחרת? ואם היא איננה תשובה לרשע, מהי התשובה לרשע הכתובה כאן? הייתכן שאין לתורה תשובה בעבורו?

וכך הוא עונה על הקושי הראשון:

אלא ודאי שכאן מדבר בזמן שיקומו הרבה בנים סוררים ויחשבו להרוס... ולהשבית העם

ממלאכת עבודת ה' יתברך (-) ההשכלה? ולפיכך העבודה צריכה שימור ביותר ולכן כתיב לעיל: "ושמרתם את העבודה הזאת" ולכן נקט "בניכס" ל' רבים (-) ולא "בנד" לשון יחיד, כי בשביל יחיד המלעיג אינה צריכה כל כך (הרבה) שימור כי בטלה דעתו אצל כל אדם מה שאין כן הרבים.

לפי הכלי-יקר, מדובר בתנועה אנטי-דתית שיטתית, המתנגדת אידיאולוגית לתורה. וכאן הוא מביא את תירוצו החינוכי: הרי הרשע אומר "מה העבודה הזאת לכם?", וכפי שדרש בעל ההגדה: "לכם ולא לו". כלומר, טענתו היא "לכם". אתם בסך הכול רוצים "לפתוח שולחן", ואילו לנו - אתם מספרים סיפורים על שעבוד וגאולה, מתן תורה וקרבן פסח. זו בסך הכול "שמחת כרסכם" - "עבורכם". על כך אנו עונים: "זבח פסח הוא לה" - כלומר הדגש הוא על ה"לשמה" שבדבר! דור ההורים בא לשלול את הטענה של הרשע האומר ש"כל מה שעשיתם לכבודכם עשיתם", אלא העבודה היא לה' ולא לנו. ומעניין שהכל"י קושר, ולא במקרה, בין "חיפוש אידיאליים" לבין האשמת דור ההורים בכך שזה בדיוק מה שחסר ב"תורתם".

ג. אם נחפש אשמים, יתכן שהבן אינו לבד

בדורנו, הנוער שהשתחרר, לטוב ולרע, מהעדריות שאפיינה את דורי (בני החמישים פחות או יותר), והמחפש את האמת, באמת... - סוגיית ה"לשמה" וה"שלא לשמה" ופערים המתגלעים בין הסיסמאות למימושן, לא יתקבלו בסלחנות יתרה, בין אם "הבן הרשע" יודע להביע את הדברים במפורש ובין אם לאו. הרשע "של ההגדה", הוא רשע הניחן ביכולת ביטוי טובה ביותר ומגדיר היטב את מה שמציק לו... על פי דרכנו, הדיוק "לכם ולא לו" - יקבל משמעות הפוכה: הוא איננו "מתחבר" לדברים הנראים בעיניו לא רק לא אמיתיים אלא שמעורבות בהן טובות הנאה אישיות... לתירוץ זה של הכלי-יקר, יש משמעות עצומה לבירור סוגיית ה"דתל"שים" בציבור הדתי על כל סוגיו! כמובן שאין היא מכסה את כל הגורמים של תופעת ה"חילון", אולם ההיבט של ה"שלא לשמה" תופס מקום נכבד.

אולם קשה לנו גם על תירוציו אלו, שהרי כל שיחות המוסר הישירות הללו, "לא עוברות מסך" אצל הדת"ש המצוי, ואם כן הדרא קושיא לדוכתא: מה ואיך עונים לו? אולם עיון מעמיק יותר, מראה שהתורה מדריכה אותנו להבדיל הבודל הוותקת בין תוכן התוכחה, שהוא נכון, אמיתי ומשפיע, לבין אופן התוכחה בכך שה "איך" הוא זה שיקבע את הצלחת התהליך החינוכי או כישלוננו...

חלק גדול מדור ההורים שוגה בכך שטענתו בפני הנוער היא בבעיה שבמישור היחסים "ביני לבינך". "איך אתה עושה לי/לנו בושות כאלו?". הנוער תופס טענה זו, ובצדק רב, בתור משהו קטנוני ואגואיסטי. למעשה הנער/ה מצפים לשמוע את האכפתיות שלנו למצבם הרוחני האמיתי מול ריבונו של עולם ולא למצבם שלהם מול החברה, היישוב, ובעיקר מולנו - ההורים. התורה מדריכה אותנו לשקף לנוער את מצבו/מיקומו מול ריבונו של עולם. וכדברי ר' שמעון בן שטח לינאי המלך: "שלא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד" (סנהדרין יח, ב). יש כאן דרך מוצא גדולה ביותר, אם האמירה הינה אמיתית. כלומר בכדי לומר לנער שאנחנו מוטרדים ממצבו מול ריבונו של עולם אנחנו צריכים קודם לוודא שאנו מוטרדים גם ממצבו מול ריבונו של עולם... ובכדי שזה באמת יהיה אמיתי - ישנו צורך לדייק דיוק נוסף, שהוא המהותי ביותר בפסוק ולב לבה של הטענה שברצוננו לטעון.

ד. מהיכן באמת מתחיל החינוך?

זוהי התשובה האמתית והעמוקה, בעיניי, לשאלתנו העיקרית: מדוע לא כתוב "ואמרתם להם/לבניכם"? נראה לי שהתורה התכוונה: "ואמרתם" - לעצמכם! אתם המחנכים, אם אתם רוצים שדבריכם יישמעו אצל כל הילדים, ובעיקר אצל הרשע, קודם כול תאמרו לעצמכם. ומה תאמרו? ראשית "זבח פסח הוא לה'" - לשמה, ללא פניות צדדיות בחינוך, ללא כבוד ותועלת אישית. אין הנוער משמש תפאורה להצגה שאנו מביימים בעבור גורמים חיצוניים, יהיו אשר יהיו. יש לקחת את אותה הביקורת שהושמעה בפירוש מצד הבן הרשע, וכפי ש"הסביר אותו" הכלי-יקר, ברצינות מכסימלית ולדאוג שכך גם תישמע הודאתנו. אתה, ההורה המחנך, האחראי הישיר לאורך שערותיו של בנך וקל וחומר לאורך לשונו, ואשר, למזלך הרב, עוד מגיע בכלל לשולחן הסדר, את כל טענותיך אליו - הפנה כלפי עצמך! האם אתה יכול לומר בפה מלא שהילד "תפס תפנית" ולא קלט את המסר הדתי העמוק של הבית? והרי גמרא מפורשת בסוף סוכה: "שותא דינוקא בשוקא - או דאבוה או דאימיה"... אולי הוא דווקא קלט טוב מאוד מהו המסר האמיתי של הבית - והוא מחכה לשמוע ממך - המחנך, הודאה בטעות, בירור עצמי אמיתי? לא כהלקאה עצמית, אלא כבירור! הבן הרשע איננו שונא אותך (בינתיים); הוא ממתין כמו צייד מוסווה לראות מה הן תגובותיך לנוכח שערך המכביד ולשונו המתארכת! עצם הביקורת העצמית שלך על דרך החינוך שלך, ועצם הסבל האמיתי שלך על מצבו הרוחני האמיתי - יחוללו פלאים אצלו. הוא מצפה להיווכח אם האגו שלך, "שמך הטוב" - יישאר לחלוטין מחוץ לתמונה! יתרה מזאת: כל עוד הבן ירגיש שאנו עדיין נאחזים בתירוצים ובסיבות "שלא תלויות בנו" - הוא יתבצר בעמדתו ואז יקשה גם עלינו וגם עליו לצאת משם ויאילו אנחנו והוא נהיה ב"מקום" הזה, היינו ב"מקום" שבו עדיין מחפשים אשמים חיצוניים - לא ניגאל, לא אנחנו ולא הוא! אלא דרך המוצא היחידה היא: "ואמרתם" לעצמכם! ודווקא אמירה ולא שאלה. וכמו שידענו לדון ברותחין את אמירתו של הבן כמשהו ודאי ולא כשאלה המצפה למענה, כך נדון באותה מטבע לשון: "ואמרתם" מול "והיה כי יאמרו"! צריכה להיות אמירה ברורה, בירור ברור ולא מגומגם. לא "אולי טעינו" אלא "טעינו"! (אגב, הדור שחינך את דורי לא טעה אף פעם...)

ואשר לשאלה מדוע בעל ההגדה לא סידר תשובה זו בהגדה ולקח תשובה אחרת רחוקה יותר (מבחינת המיקום בתורה), ייתכן ששולחן הסדר איננו המקום המתאים לבירורים חינוכיים כאובים, והתורה חסה על כבודם של ההורים ולא גילתה למי בדיוק צריך לומר. עד כאן ה"מה". ועתה לחלק היותר משמעותי בחינוך ובהוראה והוא ה"איך". איך עושים זאת? איך מגיעים ללבו ה"אטום" של הבן הרשע? הייתכן שהתורה תשאיר אותנו, את ההורים המתוסכלים והחבוטים, ללא הדרכה בסוגיית ה"איך"?

ה. שיטת הגר"א - ויתור לרשע או ויתור על הרשע?

הגר"א, בפירושו להגדה של פסח, מדייק שבעל ההגדה אומר: "לי ולא לוי". מדוע? הגר"א מדייק, מדוע לא כתוב: "לי ולא לך"? ומסביר שמדברים עם הרשע "דרך" שאר הבנים ואז יש סיכוי שהרשע יקשיב "בגניבה". לכן דייק בעל ההגדה בגוף שלישי, "לוי", ולא בגוף שני "לך", כי אם נפנה ישירות לרשע, בגוף שני, הוא יתנגד. אנו מדייקים בדברי הגר"א, שבעל ההגדה אינו אומר: "עקור את שיניו" אלא "הקהה את שיניו"... אין אנו מעוניינים ביהודים "ללא שיניים", כאלו יש לנו מספיק... האמת היא שמתחת לשערות הארוכות, ה"קוקו המחומצן" או ה"פירסינג" ושאר "חייטו ארץ למינה" - "אשר לא שערם אבותיכם" - תרתי-משמע, נערינו הגיבורים

הקשוחים משדרים מצוקה בעוצמות גבוהות ביותר ומשוועים לגבולות, (לא מגבלות...), משוועים לאהבה, להתייחסות, לאמפטיה ולהקשבה אמיתית לרחשי לבם! אלא שדא עקא - הם הכניסו את עצמם, חברתית, ל"נישה" של זהות מזויפת ומגוחכת, שכרגע היא היא זהותם הלגיטימית היחידה. במצב העכשווי, מבחינתם, במסגרת זהותם ה"שאלה" הזו, חלק מההצגה זה "אין לי מה לשמוע ממך" כי "במילא אתם לא תבינו אותי". אם כן מה בכל זאת ניתן לעשות? מחדש הגר"א שבעל ההגדה, נותן לנו מוצא חינוכי והוא - לדבר אל הרשע באמצעות אחד הבנים האחרים! ברגע שנאמר דברי ביקורת כלפי גורם שלישי, ולא ישירות לבן הרשע - הוא יפתח היטב את אוזניו וזו ההזדמנות לחנך אותו! בתור "מושא עקיף"! בעקבות דיוק זה של הגר"א ניתן להסביר גם את היעדר מילת הפנייה "להם". זהו היעדר מכוון, ולכן לא כתוב "ואמרתם להם".

ו. רש"י - לא למהר בהזבקת תוויות

הזכרנו שיש להסביר מדוע רש"י לא התייחס לעניין כאן, ואילו רק מאוחר יותר, אומר רש"י שמדובר בבן רשע. יתכן, שרש"י רצה לחנך אותנו לכמה דברים: ראשית, בענייני חינוך לא למהר ולשים "סטיגמות" על הבן ולהחליט שהוא רשע. לכן רש"י אומר שהוא רשע אבל רק בהמשך... ייתכן שרש"י כאן רומז, בעקיפין, למה שהרמב"ן אומר בפירוש על הפסוק "אבל אשמים אנחנו" (בראשית מב, כא). לעתים הבן הרשע יעשה בכוונה משהו במטרה "להקפיץ" אותנו. וכמו שנאמר אצל הבן החכם: "כי ישאלך בנד מחר לאמר" (שמות יג, ח), ואומר רש"י: "יש מחר שהוא לאחר זמן"... כלומר אורך רוח, מעבר להשפעתו הטובה על דור ההורים, מהווה שדר של אמון בנער: "אני מתכוון להיות בקשר אתך עוד שנים רבות, אי"ה, ולכן אני ממתין עד לשוך חמתך...". לסיכום נאמר שייתכן לומר שרש"י, אצלנו, רצה ללמדנו שנקצר גם אנחנו "בסורחנו של הבן הרשע". אף על פי שאנו "יודעים" שהוא רשע וכן סבור בעל ההגדה, בכל זאת רש"י בחר "לא לגלות לנו" שהוא רשע, לאמר: "ממני תראו וכן תעשו", כלומר גם אנחנו לא ניישר קו עם הזהות המזויפת והמגוחכת של הבן "הרשע" ונבהיר לו שהוא הבן שלנו, עם קוקו ובללי, ואין שום דרך שבה הוא ישכנע אותנו שהוא רשע "אמיתי", ובכך, נקהה את העוקץ, או אם תרצו, את השיניים שלו, ואז יתכן שהבן ירגיש בדבר ויתקיים בו ובאביו: "והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם". אמן כן יהי רצון.

